

УДК 793.31(091)(477.86)"/.../17"(045)

Цитування:

Куртєва К. Р. Онтогенез хореографічної культури Прикарпаття від витоків (первинних джерел) – до кінця XVIII століття. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2022. № 2. С. 101–105.

Kurteva K. (2022). Ontogenesis of the choreographic culture of Prykarpattia from its origins (primary sources) – to the end of the 18th century. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 2, 101–105 [in Ukrainian].

Куртєва Карина Русланівна,
аспірантка

Харківської державної академії культури
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8434-764X>
asp_kurtieva_karyna@xdak.ukr.education

ОНТОГЕНЕЗ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПРИКАРПАТТЯ ВІД ВИТОКІВ (ПЕРВИННИХ ДЖЕРЕЛ) – ДО КІНЦЯ XVIII СТОЛІТТЯ

Мета статті – вивчити та описати особливості онтогенезу танцювальної культури Прикарпаття, його значення для хореографічної культури та українців як нащадків культурної хореографічної спадщини предків. **Методологія.** Поставлена в статті мета зумовила використання низки дослідницьких методів, а саме: описового, логічного, історичного, системного методів. Компаративний метод дав змогу з'ясувати етнокультурні механізми зародження, становлення й розвитку хореографії Прикарпаття як цілісного феномену. У роботі використано порівняльний аналіз та синтез положень фахових праць дослідників у галузях історії, культурології, етнографії, філософії, мистецтвознавства, пов'язаних з темою статті. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що в ній вперше цілісно досліджено різні аспекти онтогенезу хореографічної культури Прикарпаття в контексті її історичного розвитку, визначено особливості становлення танцювальної культури, зумовлені впливами культур сусідніх народів. **Висновки.** Танець є художнім засобом для засвоєння глядачем традиційних ознак, етики спілкування, історичного минулого, традицій та побуту пращурів. Унікальність культурних традицій, звичаїв, вірування, географічного положення та економічно-політичної ситуації зумовило становлення Прикарпатської хореографічної культури. Онтогенез та тенденції розвитку танцю Прикарпаття сприяли створенню оригінальної, самобутньої, неповторної хореографічної культури.

Ключові слова: культура, онтогенез, танець, фольклор, хореографічна культура, мистецтво, творчість, спадщина.

Kurtyeva Karina, postgraduate student of the Kharkiv State Academy of Culture

Ontogenesis of the choreographic culture of Prykarpattia from its origins (primary sources) – to the end of the 18th century

The purpose of the article is to study and describe the features of the ontogenesis of the dance culture of Prykarpattia, its significance for choreographic culture and Ukrainians as descendants of the cultural choreographic heritage of ancestors. **Methodology.** The goal set in the article has led to the use of a number of research methods, namely the use of descriptive, logical, historical, systematic methods. The comparative method made it possible to elucidate the ethnocultural mechanisms of the origin, formation and development of Prykarpattia choreography as a holistic phenomenon. The paper uses a comparative analysis and synthesis of the provisions of professional works of researchers in the fields of history, culturology, ethnography, philosophy, art history, related to the topic of this article. **The scientific novelty** of the publication is that for the first time it comprehensively explores various aspects of the ontogenesis of choreographic culture of Prykarpattia in the context of its historical development, identifies features of dance culture due to the influences of neighboring nations. **Conclusions.** Dance is an artistic means for the audience to learn traditional signs, ethics of communication, historical past, traditions and life of ancestors. The uniqueness of cultural traditions, customs, beliefs, geographical location and economic and political situation led to the formation of the Carpathian choreographic culture. Ontogenesis and trends in the development of dance in the Carpathians contributed to the creation of an original, distinctive, unique choreographic culture.

Key words: culture, ontogenesis, dance, folklore, choreographic culture, art, creativity, heritage.

Актуальність теми дослідження. Танець супроводжував людину з первісних часів та був важливою частиною її життя. Користуючись пластичними рухами танець виражав та розкривав духовне життя народу, традиції, його побут, культуру етносу. Хореографічна культура Прикарпаття цікава й різноманітна але питанню дослідження її онтогенезу приділялась досить мала увага серед науковців. Роботи у цьому напрямку не досить ґрунтовні та всеосяжні. Здійснений аналіз наводить на думку про необхідність заглибитись у вивчення даної теми та детальніше дослідити еволюцію танцю Прикарпаття та процесів, що їх супроводжували.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням у галузі вивчення танцювальної культури Прикарпаття приділяли увагу такі відомі науковці, як К. Василенко [3], В. Верховинець [4], Р. Гарасимчук [5,6], В. Шухевич [11] та ін. Вивченню Прикарпатської хореографічної культури на сучасному етапі присвячені праці Г. Боримської [2], О. Голдрич [7], О. Бігус [1] та ін. Але питання еволюції у цих працях розглядається поверхово, а аналіз літературних джерел відбувається в розрізі окремих культурно-історичних площин.

Метою даної публікації стало вивчення процесів онтогенезу хореографічної культури Прикарпаття в різних літературних джерелах їх осмислення та висвітлення з позицій значимості для сучасного хореографічного мистецтва України.

Виклад основного матеріалу. Ще з давніх часів танець як вид мистецтва посідав значне місце у житті людей. Його можна вважати одним з найдревніших форм народної творчості. Для первісної людини танець був інструментом передачі важливої інформації, її фізичного та психоемоційного стану. Крім того танець мав ще одну функцію – ритуальну. Сьогодні цей танець продовжує посідати важливе місце у нашому житті та несе в собі історичну цінність, емоційне наповнення, виховне значення. Виникнення танцю як виду мистецтва вчені пов'язують із певним етапом генетичної, когнітивної та культурної еволюції людства. З цієї точки зору мистецтво танцю охоплює широке поняття «хореографічна культура», яке розглядається як невід'ємна складова культури загалом. Трансформації та розвиток суспільства сприяли і розвитку танцю. У результаті таких трансформацій утворилось безліч стилів, видів та форм танцю.

Сліди танцювального мистецтва знаходимо в стародавніх літописах, малюнках, мініатюрах, фресках (напр. фрески Софійського собору XI ст.). У IX – XIII ст., за

часів Київської Русі швидко розвивались різні види народного мистецтва. Поштовх до розвитку отримав і театр. Витоком його було танково-музичне мистецтво первісних людей. Актори використовували у своїх постановках міміку та танець. У цей період почали своє існування народний та княжий(дружинний) театри. Народний театр був невід'ємною частиною повсякденного життя та елементом обрядовості, особливо народної весільної обрядовості [2]. Княжий театр – це скоморохи та шпільмани. Народний театр був елементом народної культури, а княжий – елітарної [9]. На Русі народний танок мав назву – «пляс»– групові танці у супроводі пісень. Значно пізніше до нас прийшла назва – «танець». Танком називали ритмічні кроки та рухи у супроводі пісень чи музики. У літописах є згадки про те, що на майданах чи вулицях відбувалися загальні розваги: бенкети, вечорниці, весілля, купальські та інші свята, під час яких виконувались загальнонародні танці [10]. Професійними танцівниками, на думку деяких дослідників, на Русі вважались скоморохи. Народний танець завдяки скоморохам популяризувався та поширювався. Скоморохи, крім традиційних танцювальних рухів, вигадували нові, а іноді, навіть, нові танці чим удосконалювали танцювальну лексику, техніку, малюнок. Танці періоду Київської Русі можна поділити на три групи: перша група – хороводи; друга – парні народні танці; третя – сольні танці. Хоровод, на думку вчених-хореологів, є чи не найдавнішою формою народного танцю. Виконання хороводів передусім пов'язане з обрядово-календарними діями. К. Василенко стверджує, що хороводи «виникли і сформувалися протягом століть, у певних географічних, історичних та соціально-економічних умовах у результаті розширення амплітуди діяння народних ігор, ігрищ, які були невід'ємною частиною звичаєвості, обрядовості, язичницьких пережитків» [3, 18]. На початку XII ст. починається процес виокремлення з Київської Русі деяких князівств. Це дало поштовх для нового політичного та культурного росту України, а саме етнічного розвитку земель у різних частинах країни. У 1199 р. утворилось Галицько-Волинське князівство. Воно стало наслідувачем, культурним та політичним спадкоємцем Київської Русі. За часів правління Данила Галицького відбувся найбільш могутній його розквіт. Територія та культура Галицько-Волинського князівства заклала фундамент у процес зародження та формування культури теперішнього Прикарпаття.

У танцювальній творчості Галицько-Волинського князівства простежувались риси української календарної обрядовості, але окреслювалися характерні риси побуту, специфічні звичаї та обряди, місцеві колоритні елементи тощо. Як і в Київській Русі, розповсюдженими були скоморохи [8], але з своїми «національними поправками». Завдяки злиттю етнічних та традиційних складників почав відбуватись генезис танцювальної гілки. Тобто, на одній генетичній історично-географічній основі почали окреслюватись риси регіональної своєрідності. У тогочасній язичницькій Україні-Русі усі, без винятку, свята, як релігійні так і світські, супроводжувались співом, танцями та іграми. У сільській, а тим паче у гірській місцевості, до якої належить територія Прикарпаття, у іграх, піснях та танцях минав майже весь рік. Серед найвідоміших народних свят та обрядів такі: Щедрий вечір, Коляда, Великдень, заклички Весни, Ярила, Купала, Русалії, Перуна, та ін. Після хрещення Русі поширився поступ християнства по всій її території. Розпочалися гоніння на усі прадавні українські свята й обряди. На Прикарпатті почався період перетворення язичницької культури у християнську. У цей період церква намагалась викоринити танець зі всіх свят та обрядів, вважаючи це проявом «сатанинства».

На культурні процеси Західної України в епоху Середньовіччя (XIV–XVI ст.) мали вплив тогочасні суспільно-політичні процеси та явища. У цей період землі Галицько-Волинського князівства перебували під владою Угорщини, Польщі, Молдавії, Литви, Австрії, Румунії. Цей історичний етап став яскравим періодом культурних взаємовпливів та взаємопроникнень різних культур у культуру українську. При великому засиллі культур Прикарпаття зберегло національні особливості та самобутність своєї рідної культури. Зберігаючи власну духовність та культуру, західні українці переймали цінні риси сусідніх культур, тим самим збагачуючи свою. Це стосується і хореографії, зокрема. Жвавий культурний обмін між різними народами призводив як до збагачення, так і до руйнації окремих культурних утворень до асиміляції, а, в окремих випадках – до повного знищення матеріальних та духовних надбань. Корінні мешканці Прикарпаття відбирали та інтегрували у свою культуру лише те, що найбільш відповідало їм як народу з особливими геополітичними, географічними, кліматичними, ментальними особливостями.

XIV–XVI ст., на думку істориків, є періодом виокремлення та становлення етнічних груп українців, а саме: бойків, лемків, гуцулів та інших етнічних народів, що тепер проживають на території сучасного Прикарпаття. Починається культурний розвиток цих етнолокальних груп. В етнографів немає єдиної думки щодо походження цих назв. Назва «бойки» різниться у версіях: від слова «боярка» – віл; «войко» – воїн; «бойкий» – відважний; від назви кельтського плем'я «боїв» чи скіфського плем'я «боїски»; від вживання у своєму мовленні частки «бойє». Назва «лемки», за однією з версій, походить від використання у мові слова «лем», що має значення – тільки. Існують такі гіпотези щодо походження назви «гуцул»: від слова «кочул» – пастух, кочівник; від слова «гоц» або «гуц» – розбійник. Після переформатування від пантеону язичницьких богів у бік християнства етнолокальні групи, що проживали у Карпатах, інтегрували свою культуру, привели її у відповідність до християнських канонів та міфології. Релігія все ж не змогла вплинути на народні уявлення горян про лісовиків, мавок, русалок, польовиків та інших духів, а також викоринити їх, бо виникли всі ці нижчі божества на місцевому ґрунті та тісно переплітались із природними умовами, життям та господарською діяльністю народу.

Із середини XVI століття на території Прикарпаття встановилось та до 1861 р. проіснувало кріпосне право. У цей період розпочали свій історичний поступ кріпосні театри, що діяли і в сільських маєтках, і в містах. Грали у театрах кріпосні актори, іноді запрошувались наймані, з сусідніх країн. Актори кріпосних театрів були одними з перших, так званих, «професійних акторів». Знать мала ще й інші розваги, так звані, бали. На балах переважно танцювали, але це були не ті танці, що виконували прості люди, а танці «модні». Для того, що навчитися танцювати на балах, до заможних громадян запрошували вчителів, які навчали танцям, що були розповсюджені у той час. У такий спосіб почало зароджуватись танцювальне мистецтво, а не просто танець. Пізніше Середньовіччя разом з ієрархізацією усього суцього, принесла зміни щодо суспільного статусу мистецтва. Окрім станового статусу, воно починає набувати статусу високого мистецтва та стає недоступним для простих людей. Усі види мистецтв, і, танцювальне зокрема, почали втрачати релігійне значення, та стали задовольняти естетичні й моральні потреби людини.

У другій половині XVII–XVIII ст., в епоху Відродження, іде розвиток ранніх форм театру, а саме музичного театру, з якого пізніше з'явиться вертепна драма, а вертеп, зі свого боку, закладе підґрунтя, на якому сформується справжній театр. Ще епоху Відродження вважають епохою відновлення хореографічного мистецтва. Торги, ярмарки, свята супроводжують вертепні вистави, які стали поділятися на дві частини. У першій розігрували різдвяну драму про народження Христа, а друга носила світський характер та складалась із побутових сцен, пісень, танців.

У період з XVI до XVIII ст. на території Карпат розвиток хореографічного мистецтва відбувається залежно від політично-економічної ситуації. Окрім рис, притаманних українським танцям, горяни ввібрали в себе риси словацької, молдавської, угорської, польської, румунської та інших танцювальних культур. Кожен локальний район мав свої особливості, що, передусім, залежать від впливу сусідньої культури [1, 93]. Танкове мистецтво теж різнилося залежно від місця побутування.

Розглянемо танцювальне мистецтво гуцулів. Гуцульський танець, зберігши свою основну структуру, запозичив специфічні риси які не були притаманні танцю українському з інших культур. За характером гуцульські танці веселі, жваві типовою особливістю яких є контрастність руху. Як жіночі, так і чоловічі танці гуцулів є, переважно, масовими. Для них характерна закрита колова фігура, одна або декілька. У танці учасники тримаються за плечі або за руки один одного. Гуцульським танкам притаманні такі рухи як: підскоки, притупи, дрібні пересування, топірок, присядка-гайдук, свердло та інші. Багато рухів прийшли в танцювальну культуру гуцулів зі Словаччини. Спільні риси з польською культурою простежуємо у так званих «чабанських» та «збруйницьких» танцях. Передусім, це положення рук при танці у парах. Характерні запозичення з молдавської – це присядки за 6 позицією, різні види доріжок, борових ходів, подвійних ударів з поворотами, «пружинка» при виконанні рухів, коливання корпусу вгору-вниз, деякі положення рук тощо.

Бойківські танці багато спільного мають з гуцульськими, але їх виконання дещо спокійніше, плавніше. При виконанні танцю ноги злегка зігнуті в колінах. Це запозичення прийшло від словаків. Деякі рухи виконуються на м'якому ріє. У малюнку танцю присутні поперечні лінії, невелика кількість рухів. Особливістю танців бойків є притупи та обмеженість у просторі. Від угорців до бойків прийшов синкопований музичний ритм,

танцювання з піднятими однією чи двома руками. Багато схожих парних положень при крутках, заворотах корпусу, жіночих стрибках та перехресних ходах. Від поляків бойки запозичили деякі структурні елементи танців. Найбільш поширеними у бойківських танцях є такі елементи, як присядка-гайдук, тропітка, підківка, вихиляси та інші рухи. Хореографічна культура лемків обумовлена географічним розташуванням етносу. Лемківські землі були в оточенні різних культур – словацької, польської, угорської, чеської. Але незважаючи на це лемки зберегли тісні генетичні зв'язки зі своєю корінною українською культурою, а зовнішні нашарування сусідніх перетворили на нову якість, яка надала неповторності та самотності етнічній культурі лемків.

Танці лемків дуже стримані та легкі, з частими поворотами ліворуч-праворуч. Танці виконуються на дуже зігнутих в колінах ногах. Лемківські танці впізнавані своєю особливою лексикою. Багато рухів лемківських танків не мають назви, бо вони або запозичені, або перероблені з інших культур. З угорської хореографії лемки запозичили прийом зберігання однієї точки під час руху, на яку орієнтується танцівник. Цей ефективний прийом надає танцювальному руху оригінальності та чіткої динаміки. Танцювальні рухи підпорядковані тридольному ритму зі зміщенням акценту на слабку долю. Це вплив як угорської, так і румунської танцювальної культури. Таким чином, етноси, що населяли територію Прикарпаття при всій схожості мають свої особливості. Загальними особливостями танцювальної культури регіону слід вважати: колективність у виконанні рухів, обмеженість танцювального поля, симетрію протягом усього виконання. У той же час вони різняться за своїм характером, лексикою, малюнком, манерою виконання. Цьому сприяли культурні взаємодії та взаємовпливи між культурою українською та культурами сусідніх прикордонних народів.

Наукова новизна полягає в тому, що в статті вперше цілісно досліджено різні аспекти онтогенезу хореографічної культури Прикарпаття у контексті її історичного розвитку.

Висновки. У результаті свого онтогенезу функції танцю трансформувалися від задоволення найпростіших потреб людини у спілкуванні – до виконання рекреаційної функції як більш вищої потреби його існування. Зародження танцю на території сучасного Прикарпаття почалося в епоху палеоліту. В язичницьку добу танець був елементом

ритуальності, повсякденності та календаро-обрядової звичаєвості. Наступним поступом його розвитку стала епоха Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Це період скоморохів – перших «професійних танцівників» та період княжого і народного театру. Саме на цьому історичному етапі почався етногенез танцювальної гілки, що спричинив формування культури Прикарпаття. Епоха Середньовіччя стала періодом виділення етнічних груп українців: бойків, лемків, гуцулів та інших етнолокальних народів, що натеper проживають на території сучасного Прикарпаття. У період з XVI до XVIII ст. Відбувається становлення культури субетносів. У зв'язку із запозиченням, нашаруванням та інтеграцією розмаїття культурних елементів сусідніх держав у Прикарпатську культуру відбувся процес культурної консолідації. Результатом стало народження нової етнолокальної якості, що втілилася у культуру Прикарпаття, хореографічну, зокрема. Були сформовані національні ознаки, що почали вирізняти культуру українських горян з-поміж культури інших етносів, які населяють Україну.

Формоутворювальними особливостями хореографічної культури регіону необхідно вважати:

– характер місцевості, переважність дрібних рухів, обмеженість танцювального поля, колективність та симетрію виконання танців;

– темперамент горян – основний чинник характеру виконання прикарпатських танців (жвавість, веселість, живий колорит);

– культурні взаємовпливи, що спричинили специфічність малюнку, лексики, манери виконання тощо. Отже, у результаті онтогенезу танцювальної культури на території Прикарпаття відбулось утворення етнолокальної хореографічної культури зі своїми специфічними ознаками та особливостями завдяки поєднанню суто українського, автентичного та запозиченого з інших культур.

Література

1. Бігус О. О. Народна-сценічна хореографія Прикарпатського регіону : монографія. Київ : Ліра-К, 2015. 182 с.
2. Боримська Г. Самоцвіти українського танцю. Київ : Мистецтво, 1974. 136 с.
3. Василенко К. Ю. Композиція українського народно-сценічноготанцю. Київ : Мистецтво, 1983. 95 с.

4. Верховинець В. Теорія українського народного танцю. Київ : Музична Україна, 1990. 150 с.

5. Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат. Кн. 1. Гуцульські танці / Ін-т народознавства НАН України. Львів, 2008. 608 с.

6. Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат. Кн. 2. Бойківські і лемківськітанці / Ін-т народознавства НАН України. Львів, 2008. 318 с.

7. Голдрич О. Хореографія : посібник з основ хореографічного мистецтва та композиції танцю. Львів : СПОЛОМ, 2006. 172 с.

8. Грица С. Й. Мелос української народної епіки / АН УРСР. Ін-т мистецтвознава, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Київ : Наук. думка, 1979. 245 с. : нот.

9. Марченко М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). Київ, 1959. 259 с.

10. Чугаєва І. К. Чернігівське літописання XI–XIII ст.: історіографічний міф чи історичне джерело? : монографія. Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2018. 336 с.

11. Шухевич В. О. Гуцульщина. Репр. вид. 1899 р. Верховина, 1997. 350 с.

References

1. Bigus, O. (2020). Folk-stage choreography of the Carpathian. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
2. Borimska, G. (1974). Gemstones of Ukrainian dance. Kiev: Mystetstvo [in Ukrainian].
3. Vasilenko, K. Yu. (1983). Composition of Ukrainian folk stage dance. Kiev: Mystetstvo [in Ukrainian].
4. Verkhovynets, V. (1990). Theory of Ukrainian folk dance. Kyiv: Musical Ukraine [in Ukrainian].
5. Garasymchuk, R. (2008). Folk dances of Ukrainians in the Carpathians. Book 1. Hutsul dances. Lviv [in Ukrainian].
6. Garasymchuk, R. (2008). Folk dances of Ukrainians in the Carpathians. Book 2. Boykiv and Lemko. Lviv [in Ukrainian].
7. Goldrych, O. (2006). Choreography: A guide to the basics of choreographic art and dance composition. Lviv: SPOLOM [in Ukrainian].
8. Gritsa, S. Y. (1979). Melos of the Ukrainian folk epic. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
9. Marchenko, M. I. (1959). Ukrainian historiography (from ancient hours to the middle of the XIX century). Kyiv [in Ukrainian].
10. Chuhaieva, I. K. (2018). Chernihiv Chronicle of the XI– XIII centuries: historiographical myth or historical source? : monograph. Chernihiv: “PVK «Desna»” [In Ukrainian].
11. Shukhevich, V. O. (1997). Hutsul region. Repr. View. 1899. Verkhovyna [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 18.01.2022
Отримано після доопрацювання 14.02.2022
Прийнято до друку 22.02.2022*